

LES FADES, UNA POBLACIÓ FEMENINA?

JOSEFINA ROMA

Isaure Gratacos deia tot comentant les paraules d'una informant dels Pirineus, en la seva obra *Fées et Gestes*, de 1986.: *Si les hadas ont disparu, c'est qu'elles ont existé. Et si elles ont existé puis disparu, c'est qu'elles n'étaient que de pauvres humains comme nous.*

Aquest podria ésser el nostre punt d'entrada en aquest món de la realitat històrica revestida per l'imaginari de tants pobles. En la meua recerca sobre aquesta gent, contada i descrita en les llegendes locals com a no-humana, amb possibilitats d'aparèixer i desaparèixer, de transformar-se en animals diversos o de presentar aparences contradictòries, com velletes i nenes, segons les circumstàncies, i posseint a l'hora un domini de la màgia extraordinari, he anat descobrint la seva vessant humana a través de petits indicis de les narracions, que l'antropologia reconeix prou bé.

De fet, el que mostren aquestes llegendes locals, a vegades convertides en rondalles, quan apareixen gent de la dita *fauna espiritual*, és el contacte més o menys violent entre dos pobles, un dels quals s'ha convertit en dominant i l'altre, en perdedor, rebutjat als terrenys marginals, com boscos, deserts, muntanyes i coves.

Aquests terrenys, són situats més enllà del terreny dels homes, de la civilització i de l'ordre, són terrenys salvatges, feréstecs, tradicionalment assignats al món dels morts, a l'altre món. Per aixó, no és gens estrany que la població vençuda sigui confosa amb els morts, a vegades, i se li adjudiquin trets corresponents als difunts i a l'inframón.

Per altra part, les cerimònies iniciàtiques i els ritus de pas de la societat vencedora utilitzaran aquest límit del món per l'acció liminar, el contacte amb la mort, a través del qual, s'adquirirà la saviesa necessària per a la vida adulta o dels iniciats. Aquesta saviesa, és sovint atribuïda als éssers que poblen el món liminar, amb els que cal pactar, o als que s'ha de vèncer o atrapar per tal de que comuniquin i donin els seus tresors a l'iniciat. El *Silvanus* o home de la foresta representa sovint la individuació d'aquests éssers, posseïdors de secrets de la caça, dels tresors amagats i de la màgia curativa.

Els dos móns, el dels difunts i el dels vençuts es confonen també per una altra configuració. Els déus dels vençuts, les seves creences, generalment són destronats pels nous déus i les noves creences dels vencedors; essent reubicats a l'inframón, passant d'ambivalents a malèfics, un procés de demonologització conegut arreu on hi ha un xoc de cultures.

Però els enemics i els seus déus, al considerar-se malèfics, conserven encara poder, un poder obscur i amagat, el poder de l'inframón, el de la màgia. Els vençuts, són encara temuts pels seus coneixements amagats i meravellosos que tenen la seva base real en el coneixement del seu entorn, acumulat després de generacions de relació i observació, que els nous vinguts no tenen. Les formes *superiors* d'apropament al sagrat, fan veure les pràctiques antigues com a supersticions, com màgia i bruixeria, i com a contacte amb les forces demoníiques. Aquest extrem, que fa perillós els vençuts, també els fa susceptibles de persecucions en moments de crisi. Coneixem prou els processos locals i les venjances contra aquestes poblacions, com en el cas de *Les Encantàries* del Pallars. Les acusacions de pactes amb el diable són una expressió d'aquest fenomen.

Per estudiar aquestes poblacions, ens trobem amb una dificultat d'identificació. La romanització en uns casos, en altres, la cristianització, i en gairebé tots els casos, la conversió en demoníica de tota la seva existència i conducta, fa que sovint quedi amagada tota una població sota el nom fet genèric, de diable, bruixa i moro. Així, trobem llegendes sobre *mainarons* a Pallars o algun poble de Ribagorça, que a l'extrem occidental de Ribagorça ja s'han convertit en diables amb la mateixa narració.

Les bruixes del Turbón a la Ribagorça, que van venjar-se del Baró d'Espés per la construcció del Monestir d'Obarra, són a la banda meridional d'Espés, enfront del Coll de Fadas, situat a la banda septentrional del mateix poble.

La denominació de moro serveix per a parlar del Dimoni Meridià de les Escripures, com en el cas dels *moros* de la llegendària Batalla de Clavijo; de temps remots, com en el cas d'una informant de Zafra (Badajoz) que afirmava que a Crist l'havien crucificat els moros; però també existeix una paraula de gran difusió per Europa, amb l'arrel *moor*, *mer*, etc. que es refereix a poble anterior, marginat, foraster, enemic. Per aixó, moltes vegades, la existència d'aquestes *reines mores*, *coves del moro*, etc. ens porten a conceptes preexistents a la invasió musulmana.

La decodificació d'aquestes llegendes requereix un minuciós treball comparatiu per escatir a quina mena de personatges i contexts es refereixen.

L'afirmació de que aquests pobles són humans, vençuts o arraconats pels pobles que han bastit les llegendes d'éssers perillósos, fabulosos i coneixedors de secrets de la terra, es complementa amb una altra qualitat, la d'ésser menys intel·ligents que llurs vencedors.

Efectivament, totes les qualitats que se'ls hi atribueixen, no han servit pas per a evitar que fossin vençuts pels nous pobles, o per les noves cultures, sistemes de creences, etc, tingudes com a superiors.

L'agricultura, augmenta la quantitat d'aliments disponibles, així com la ramaderia. La utilització dels metalls i del ferro en particular constitueix un arma, no sols real, sino també mítica. La ferradura, dona sort perquè allunya aquests éssers. La rella, allunya les tempestes provocades per ells. La sal, no solament evita el goll, tant abundós en poblacions marginals, sino que també serveix per allunyar-les, tot tirant-ne darrera del qui es vol protegir, o pegant-la a la porta de casa, tot barrejant-la amb aigua beneïda en el Salpàs.

No cal dir, com tots aquests elements, exponents d'un altre estadi cultural, augmenten el seu valor si s'ajunten a una religió nova. El Salpàs, combina el poder de la sal amb el de l'aigua beneïda; les campanes allunyen les tempestes i protegeixen tota la comunitat sota el seu so, dels éssers que les provoquen; el nom de Jesús esfúria els dimonis constructors de ponts, i les reliquies de St. Abdò i Senén, fan fugir els *Simiots*, tan bon punt van arribar a Arlès.

Com tots els vençuts, generen en els vencedors unes creences contradictòries. Per una part, se'ls magnifica, atribuint-los poders extra-humans, perquè la victòria pugui enorgullir els vencedors, i per altra part, se'ls veu tan poc intel·ligents que fins i tot una noia o un nen pot enredar-los. Moltes llegendes sobre *ponts del diable* ens el presenten, no com el *pare de la mentida* de la tradició bíblica, sino que es deixa enganyar pel cant d'un gall abans de l'hora, o per un gat que porta trastes lligats a la cúa. També, quan hom es volia desfer d'aquesta gent, se'ls feia portar aigua en sedaços, o se'ls donava tasques impossibles, com replegar o contar grans de mill, etc.

Encara que les llegendes locals ens presenten aquests pobles com a no-humans, hi ha molts detalls pels quals adivinem que eren gent de carn i ossos, però que tenien altres comportaments i altres cultures.

El que ha existit sempre, és un desconeixement i un malentés constant, de tal manera que les relacions entre uns i altres acostumen a acabar malament. Aixó passa quan es tracta d'un pagament. Quan les *fades* paguen, sovint ho fan amb una moneda que els *humans* no entenen: amb terra, fulles seques, carbó, etc. Les llegendes acostumen a acabar amb la doble desilusió de la persona pagada amb aquest material, que quan se n'adona del seu valor (pedres convertides en or, etc) ja és massa tard, perquè ja ho havia tirat tot pel camí.

Quan els *humans* han de pagar un servei a aquesta gent, tampoc encerten la moneda, de manera que aquests fugen i ja no tornen. Així passa quan se'ls paga amb diners. En canvi, les persones que els coneixen bé, saben que rebran millor una tassa de llet o altres menges especials.

Aixó genera moltes vegades una incomprensió pel comportament a seguir quan hom es troba amb les fades o gent d'aquesta classe. Sovint

proposen endevinalles com a inici de relació. La gent acaba pensant que el seu comportament és imprevisible, quan en realitat no se'n coneixen les claus.

Una altra font de malentesos és el concepte del temps. Els *humans* contenen per dies, *les fades*, per nits. Unes hores passades entre les *fades* poden ser anys entre els humans. Aixó només vol dir, fins a quin punt ha extranyat el concepte de temps entre altres pobles, que s'ha magnificat d'aquesta manera. A canvi, els *humans* creuen que les *fades* i la gent de l'altre costat no saben contar, ni coneixen els dies de la setmana, com tantes llegendes resalten. Es tracta només d'altres sistemes de còmput.

Un tret positiu que se'ls hi reconeix, és la seva música i dansa encisadora. Com tots els pobles tinguts per *primitius*, demostren als ulls dels vencedors una qualitat excepcional per la dansa. Pensem només en les danses dels pigmeus en les corts d'Egipte, i sense anar tan lluny, en la fama de grans balladors que tenen els afro-americans, o els gitanos. Aixó ens farà veure com les històries d'aculturació es repeteixen.

La seva dansa i la seva música vocal són encisadores en el sentit estricte de la paraula. Qui les sent o s'afegeix a la seva dansa ja no en pot sortir sense morir o quedar trastocat per sempre. Les llegendes europees apunten a instruments aeròfons, i en canvi mostren la gran por que aquests pobles senten pels tabals.

A vegades se'ls descriu portant robes antiquades. Aixó obeeix a dues raons principalment, al desfasament entre centre i perifèria de la moda, que en altres èpoques pot arribar a ésser de segles, i al costum *pietós* de donar la roba vella als més pobres.

Fins ara hem parlat de característiques generals de la gent de l'altre costat, però com és fàcil de suposar, cada poble o grup de pobles ha tingut i té problemes específics d'aculturació. No és el mateix la conquesta d'Amèrica pels europeus, que l'avenç dels pobles del neolític europeu o de les cultures del ferro, etc. Per conèixer el detall de cada xoc cultural ens hem de basar en les fonts locals, a més de fer estudis comparatius. El que he presentat ací, és només el ventall de possibilitats que ofereix aquest enfoc de l'estudi de tota classe de *fades*. En aquest sentit utilitzo dades europees i sobretot de la Península Ibèrica i en particular de Catalunya.

Es en aquest context que ens trobem amb una gran abundor de dades femenines i no tantes masculines. Aquest fet, queda més distorsionat per la difusió de rondalles i dels models romàntics.

Primerament, examinarem un seguit de característiques que ens parlen d'elements femenins i després passarem a esbrinar la sex ratio d'aquestes llegendes i les seves possibles causes.

En primer lloc, sembla que moltes de les *fades* europees tenien gran quantitat de fills i que els transportaven en cistells que portaven a l'esquena, com feien fins fa poc els pasiegos. També es diu que tenien uns pits molt llargs, cosa aquesta comprensible si es pensa en pobles re-

collectors que donen de mamar sobre la marxa i si es pensa en una gran quantitat de fills.

Sovint renten roba d'una gran finura i blancor. Aixó provoca una gran admiració. Se les presenta com *lavanderas* a Ribagorça i altres llocs d'Aragó. En altres llocs se les coneix com a filadores expertes, fins i tot capaces de filar palla tot convertint-la en or. Aquesta admiració pels seus teixits i filats pot molt be ésser deguda a la diferència entre filar i teixir lli com les *encantàries* i filar i teixir llana, com el poble ramader posterior.

Les *encantàries* del Pallars rentaven a un costat del riu i s'insultaven amb les dones *humanes*. Aquestes procuraven per tots els medis prendre'ls-hi alguna peça de roba perquè a més de la seva finor, era apreciada com a portadora de bona sort. Les *encantàries* es venjaven tot maleint-les. Els deien, per exemple: *tu, no seràs mai ni més pobra ni més rica*.

És interessant veure com aquesta predicció del futur caracteritza a molts pobles de l'altre costat, i al mateix temps, observar que la *predicció* esmentada es considerada maledicció quan es pronunciada per una *encantària* i una benedicció quan s'atribueix a un sant, dins del contexte cristià, com St. Urbez, que va viure a Sobrarbe en el s.VIII.

Els parts, eren les ocasions principals en que les *fades* cercaven l'ajut dels humans. Talment com passa a tot arreu, es reconeix que la cultura nouvinguda té una obstetrícia millor preparada i sovint, són els coneixements mèdics la punta millor acceptada de l'aculturació.

Les gents vençudes, marginades als terrenys més difícils, estèrils i no volguts pels nouvinguts, pateixen indefectiblement un problema de disminució de població i perill d'extinció. Aixó ha generat un seguit de llegendes. Per exemple, abunda el tema de l'abandonament d'un ancià tot canviant-lo per un nen humà. Així es solucionaven dos problemes a la vegada: per una part, l'abandó de l'ancià, que no podia seguir el ritme d'un poble recol·lector, esdevenia menys dur si se'l podia deixar en un poble sedentari, i per l'altra, la necessitat de membres joves de la comunitat feia conservar l'esperança de supervivència del grup.

Aixó ens mostra que si un nen humà podia convertir-se en un membre del grup de *fades*, la diferència entre ambdós pobles no era somàtica sino cultural.

Recordem que les famílies de les Hurdes, per parlar d'un poble situat en un entorn ben difícil i marginal, criaven nens dels orfelinats de Coria i Plasencia que els retribuïen per aquesta tasca, però que un cop criats, sovint se'ls quedaven perquè se'ls estimaven. Aquest fet va contribuir a que durant molt temps, l'índex de consanguinitat a Las Hurdes fos fins i tot més baix que la mitja espanyola.

Gran quantitat de llegendes tracten del perill dels matrimonis mixtes entre *fada* i humà. A través d'aquestes narracions podem aprendre algunes normes de conducta i veure quines diferències culturals feien que el matrimoni fracasés.

La *fada* o *dona d'aigua* etc, que vol casar-se amb un humà, l'arrossega al seu territori i ja no se'l veu més. En canvi, l'humà que es vol casar amb una *fada* ha de vèncer la seva resistència i cedir a complir els tabús que ella li imposa, com per exemple, que no li retreurà mai el seu origen, o que no la pegarà mai, o que no la veurà mentre es banya o menja. Evidentment, aixó ens mostra que les relacions de parella entre els humans eren més dures per la dona, que no pas entre la gent de l'altre costat. El tabú de veure la dona quan menja o quan es banya acaba essent trencat pel marit tafaer, i la llegenda el justifica per l'espectacle afrós que veu: la seva dona es converteix en serp quan es banya o menja per un forat de l'esquena. En aquest punt, el matrimoni es desfà, però la *fada* si no s'emporta els seus fills retorna cada nit per a cuidar-los.

L'amor maternal de les *fades* es manifesta també quan els humans els hi prenen algun fill, els *hadaths* del Pirineu Occidental. Els criden sense parar i fan que els petits s'escapin per una finestra per a retrobar-se. Altres vegades agraeixen els humans que han cuidat dels seus fills, però Isaure Gratacós conta un exemple d'un *hadath* mort pels seus per haver-se contaminat amb els humans.

La conducta sexual d'un poble extrany és vista sempre com depravada i amoral, perquè no se'n coneixen les claus per a la seva comprensió. Per aixó cal que mirem amb detall moltes acusacions de bruixeria així com els noms antics i locals amb que es designen les dones que es desvien de l'ortodoxia moral del poble. Penso que és una pista que ens podria portar a un millor coneixement d'aquests pobles anteriors.

El fet de l'ambivalència de molts trets del comportament de les *fades* fa que la cristianització els hagi atribuït unes vegades a la bruixeria, com passa amb les *encantàries*, que van ser cremades per aquest motiu, i altres vegades s'hagin atribuït als sants, com ja hem esmentat, o a la Mare de Déu. Així, en el procés de la Inquisició sobre les aparicions de la Mare de Déu del Miracle a Riner (Solsonès), es pregunta si el que han vist els nens no podria ésser un *velleta*, en lloc de la Mare de Déu, perquè, aclareix l'escrit, se n'han vist moltes darrerament per aquells entorns.

Com veiem, l'abundor de dades sobre *fades* femenines és gran. No obstant, no hem de perdre de vista altres éssers dels que només se'n coneix l'entitat masculina, com els *mainarons*, *martinets*, *simiots*, *vernets* etc, per esmentar els més propers, o els que son coneguts en ambdós sexes com els *Tuatha de Danann* d'Irlanda.

El que avui dia ens hagi quedat aquest coneixement femení creiem que es degut a una configuració cultural de molts pobles que per la divisió sexual del treball, es més fàcil veure'n les dones que no pas els homes. Les dones fan tasques que les apropen al terreny dels humans, com són els corrents d'aigua per a rentar la roba o els llocs de recol·lecció.

En un ambient d'aculturació, pot ser que les dones vagin a fer feines pels nouvinguts, o que siguin les encarregades de demanar almoïna

mentre que els homes creguin que aixó es poc honrós pel seu sexe. Es a dir, les dones són més visibles perque per la seva feina assignada culturalment, passen més aprop dels poblats d'humans.

El cert és que no eren poblacions exclusivament femenines perque tenien fills i en algú moment, esporadicament, apareixen els seus homes en les narracions. El fet de que no siguin visibles es deu a una configuració cultural que fa que les dones facin de pont en el tracte amb els vencedors, i aquests, també accepten el seu paper. Cumplesixen un rol que les farà més susceptibles a ésser requerides com a mullers pels humans i encara que les llegendes enfasitsen el fracàs de matrimonis mixtes, la tradició oral ens assenyala exemples reeixits de llinatges encara existents, el orígen dels quals va ser un matrimoni entre fada i mortal.

BIBLIOGRAFÍA

- ARROWSMITH, N., Guia de Campo de las Hadas y demás Elfos. 1986
BLANC, D., Récits et Contes Populaires de Catalogne. 1979
BRIGGS, K., Diccionario de las Hadas. 1976
CHRISTIAN, W., Apparitions in Late Medieval and Renaissance Spain. 1981
GARI, A., Los aquelarres en Aragón según los documentos y la tradición oral. 1992
GRATACOS, I., Fées et gestes. 1986
OBIOLS, J., Esvorancs. 1987